

Dr. BAKAY KORNÉL

Zalavár-Vársziget és a Mosaburg-kérdés

I. rész: Kutatástörténeti áttekintés

Valamennyi, ezzel a korszakkal foglalkozó történész és régész tisztában van azzal, hogy Mosaburg Zalavárra helyezése, egy hipotézis, amelyet két körülmény alapján fogadnak el mind a hazai, mind a külföldi történészek. „/Mosaburg/ a mai Zalavár helyén feküdt a IX. század második felében...E tanítás helyessége mellett legerősebben az az érv szól, amely Szent Adorján ereklyéire hivatkozik...A zalavári apátság mai napig Szent Adorján vértanúról van elnevezve. Mosapurec és Zalavár között tehát Szent Adorján temploma közvetíti a honfoglalással meg nem szűnt pannóniai kereszténységet.”⁴ „Mosaburg és Zalavár azonosítását a közös mocsárvár-jelleg és a Szent Adorján patrocínium alapján fogadjuk el”.⁵

Feltevés tehát, de nem súlytalan hipotézis! Olyan hiteles történeti forrás ugyanis nem

ismert, amely Mosaburgot a Balaton délnyugati végénél helyezi el! A lelőhely egykori jelentéktelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Magyarország Régészeti Topográfiája első kötetében (1966) alig lehetett érdemleges szakmai jellemzést adni.

Mosaburg/Moosburg helynév és településnév, késégtelenül volt, létezett a IX. századi Európában, és utána, de nem a Balaton délnyugati végében, hanem Stájerországban, Karintiában és Bajorországban. De az 1945 utáni hazai politikai légkör elvárta, hogy Zalavár legyen a mintája és a példája a Kárpát-medencei szlávok történelmi szerepvállalásának.⁶ „A történeti köztudatban ezért Zalavár-Vársziget ma is a nyitrai szláv fejedelemség éléről elűzött Priwina és Chezil által alapított, frank fennhatóság alatt álló, pannon-szláv fejedelemség központja.”⁷ „Ezt a sablonos és felületes történelemképet” kétségtelenül meg kell változtatni.⁸ Kiragadott példaként elég talán Bartha Antal álláspontját idézni: „A pannóniai szlávok nagy történelmi érdeme, hogy a népvándorlás hullámainak elülésével ismét munkába vették az elvadult földeket (die verwilderten Felder) és megteremtették a magyarországi korai feudális civilizáció alapjait.”⁹ Hiába mutatta

⁴ Melich János, Zalavár és Mosaburg II. Századok 40 (1906) 270-271. – Juhász Péter, Egy legenda nyomában: Priwina és Kocel. Hol kereshetjük Mosaburgot? In: Tavaszi Szél 2017. III. kötet. Szerkesztette Dr. Keresztes Gábor. Budapest, 2017, 444-454.

⁵ Györffy György megfogalmazása 1968-ban. Vö. Bakay Kornél, Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998, 258.

⁶ Bakay Kornél, Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998, 259.

⁷ Szlovákia arany emlékérmét is veretett Pribinának, Nyitra hercegének a tiszteletére: Slovakia issues gold coin in honor of Prince Pribina of Nitrava. Newsletter 2012.1.12.

⁸ Szőke Béla Miklós, Pannónia a Karoling-korban. (Pannonia in der Karolingerzeit). Akadémiai doktori értekezés tézisei. Budapest, 2011.

⁹ Bartha Antal, Zur Frage der ungarisch-slawischen Beziehungen im 9. und 10. Jahrhundert. Acta Archaeologica ASH 17 (1965) 8.

ki Püspöki Nagy Péter már 1982-ben, hogy Mojmir 833-ban nem az északi Nyitráról üzte el Privinát,¹⁰ és hogy az un. Nagymorva birodalom nem a későbbi (felvidéki) morva örgrófság területével volt azonos, noha ott is volt 873 után egy Moravia (Kismorávia), mind I. Mojmir, mind Rasztiszláv, mind pedig Szvatopluk Nagymorávia fejedelme volt, akiknek országa délen terült el, a Dráva-Száva között, a szerbiai Morava (korábban Margus) folyóig terjedve. Csak Szvatopluk egyesítette a déli és az északi Moráviát, később kiegészült az országa a csehek földjével (Boiohaemum). Sem Püspöki Nagy Péter,¹¹ sem Boba Imre¹² eredményeit nem vették figyelembe. Sőt, nagymértékben felerősödtek a zalavári kutatások.

2020 későnyarán pedig megjelent (2019-es évszámmal!) Szőke Béla Miklós vaskos, új könyve, A Karoling-kor Pannóniában címmel, amelyben kísérletet tesz a szerző a Zalavár – Vársziget azonos Mosaburggal hipotézis meggyőző igazolására.¹³

Az A/4 formátumú, 535 oldalas monográfia hatalmas tömegű forrást és igen kevés régészeti anyagot tartalmaz, illetve szinte a teljes vonatkozó szakirodalmat felsorakoztatja és elemzi (az irodalomjegyzék 58 oldalas!), amely komoly tudományos teljesítmény, de még sem dönthető el, hogy tudományos monográfia van-e a kezünkben, vagy egy vaskos tudományos ismeretterjesztő kötet? Számos illusztráció ugyanis csak színes betét, amelyek nem bizonyítanak semmit. A temetkezéseket és a leleteket pedig nem mutatja be.

A szerző ebben a kötetben sem tud megszabadulni rögeszméjétől, vagyis attól,

hogy mindjárt az Előszóban kikiáltta, amit lépésről-lépésre kellene szakszerűen bizonyítania: „A Karoling Birodalom legkeletibb grófságának székhelye Mosaburg/Zalavár, amely a 840-es évektől a 10. század elejéig Alsó-Pannónia politikai, közigazgatási és egyházi központja.” Zalavár-Vársziget tehát, ab ovo, Mosaburg. Ez alapigazság. Az ellenvélemények egy részét bemutatja ugyan (295-306. oldal), de igyekszik hiteltelenné tenni mindazokat, akik szerint Moosburg/Mosaburg Karintiában volt, nem pedig a Balaton délnyugati részén. Több kutató érveit pedig egyszerűen meg sem említi.¹⁴

A kötet 50%-a az írott történeti források ismertetése, amelyeknek sokadik bemutatása teljesen feleslegesen foglal el 267 oldalt. Nagyon hiányoznak viszont az ásatásokat összegző részletes térképek, nincsenek értékelhető temetőtérképek, sírrajzok csak illusztrációként szerepelnek (Sopronkőhida, 18. kép, 142. o., Zalakomár, 85. kép, 420.o., Alsórajk, Garabonc, 86. kép, 422. o.), magáról Zalavár-Várszigetről mindössze féltucat sír rajzát mutatja be (87. kép, 425.o.) A sírok (temetők) szakszerű bemutatása kellett volna megelőzze a történeti fejtegetéseket. Ez igen súlyos fogyatékosága a kötetnek!

Még a 2019-ben előkerült 20/19. számú kardos sír 1:10 léptékű rajzát sem mutatja be (445. o, 2886. jegyzet). A legfurcsább azonban az, hogy két összesítő alaprajz kivételével, (81/1. kép 400. oldalon, Radnóti Aladár récéskúti templom alaprajza, és Sós Ágnes alaprajza, de ott már nincs feloldás) sehol sincs jelkulcs! Ez használhatatlanná teszi a közzétett, rendkívül kis léptékű

¹⁰ Püspöki Nagy Péter, Nagymorávia fekvéséről. (On the Location of Great Moravia). New York, Püski-Corvin, 1982, 4 skk., 20-21.

¹¹ Püspöki Nagy Péter, A tények erejével. Püski, New York, 1985.

¹² Boba Imre, Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996.

¹³ Szőke Béla Miklós, A Karoling-kor Pannóniában. Mosaburg-Zalavár. Vol. 1. Redigunt Ágnes Ritoók et Béla Miklós Szőke. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Magyar Nemzeti Múzeum, Martin Opitz Kiadó. Budapest, 2019.

¹⁴ Hans-Ditrich Kahl álláspontja „nem több szellemes, de igazolhatatlan feltevésnél.” (306. oldal). Salamon Ferenc, Stessel József, Juhász Péter, Bakay Kornél tanulmányait meg sem említi.

rétégrajzokat (42. kép, 310.o., 47. kép, 318. o., 48. kép, 319. o., 51-52. kép, 326,331. o.) és az összesítőket (34. kép, 258. o., 44. kép, 312. o., 46.kép, 314. o. 39. kép, 307. o., 53.kép, 334. o.), amelyek egy részén még a számok feloldása is hiányzik.

Amikor a szerző bemutatja például az un. zalavári zarándoktemplom maradványait, amelyet minden bizonyíték nélkül, Hadrianus templomának mond, (352-398. oldal), nem vonultatja fel az ott feltárt, valamennyi korhatározó leletet (az előkerült több százezer darabos cseréptömegből például mindössze 12 db edényt és 4 db edénytöredéket közöl a könyvében, de csak illusztrációként!). A megtalált alapfalak ill. alapozási árkok körüli temetkezések közül is mindössze 24 sírt mutat be (összesen négyezer sírt említ!). A legfőbb hiányosság azonban a nagy léptékű, összehajtogatott (un. tasak mellékletes) összesítő térkép elhagyása.¹⁵

Teljesen elhibázott a zalavári ásatások anyagainak közzétételi programja. Az első kötetben kellett volna publikálni a feltárt objektumokat, épület-maradványokat, a feltárt sírokat és a megtalált mellékleteket, mégpedig kivétel nélkül valamennyit! Majd a sorozat záró kötetét lehetett volna, (kellett volna!) az írott források elemzésének szentelni.

Az alábbiakban bemutatjuk, milyen módszerekkel dolgoznak, és milyen bizonyítékokkal rendelkeznek a Mosaburg azonos Zalavárral-teória hívei.

A Mosaburg-'hitvallók' már 1999/2000-ben, annyira sarokba szorultak, hogy egyik 'szószólójuk' Tóth Endre tanulmányt írt, „Mosaburg oder Moosburg” címmel. Menteni akarta a menthetőnek vélt menthetetlent, hiszen az 1980-as évektől újabb és újabb tanulmányok jelentek meg Moosburg/Mosaburg karintiai lokalizálását bizonyító forrásokról.

Karoling Pannoniából¹⁶ (Nyugat-Dunántúlról) számos földrajzi név ismert, amelyeknek a lokalizálása azonban nagyobb részt bizonytalan, állapítja meg Tóth Endre,¹⁷ igazodva az általánosan elfogadott tételhez, hogy a 820-as évektől 900-ig egész Dunántúl frank uralom alá került,¹⁸ de nagyon is felületesen ítélkezik, mert a település-, templom és egyéb helynevek zöme, nem a későbbi Dunántúlon keresendő.¹⁹ Tóth csak Sabaria nevét tekinti továbbélőnek. (A Karoling császári birodalom regesztái 751-918, ezt megerősítik.), ahol az egyház fennmaradása is igazolható.²⁰ A források, szerinte, csak egyetlen egyház honfoglalás utáni továbbélését igazolják: Mosaburgét, azaz Zalaszigetet (Insula Zaladiensis), a későbbi Zalavár-Várszigetet, ahol I. István király, a IX-XI. században²¹ a Pannoniában

¹⁵ Ennek okaként a sírok feldolgozatlanságát jelölte meg Szőke Béla Miklós, op. cit. (2019) 424., 2835. jegyzet

¹⁶ Nagy Károly Pannóniája Karinthiára és a mai Ausztria területére terjedt ki, de nem foglalta magában délnyugat Magyarországot. Vö. Márki Sándor, A középkor kezdete Magyarországon I. Századok 24 (1890) 319.

¹⁷ Tóth Endre, Mosaburg und Moosburg. Acta Archaeologica ASH 51 (1999/2000) 439-456.

¹⁸ Régebben úgy vélték, hogy a 856-ban először említett marchia orientalis, fénykorában, a mai egész Dunántúlt magában foglalta. Vö. Gombos F. Albin, Történetünk első századaiból. Századok 44 (1911) 499. – Sós Ágnes, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22 (1973) 83. – Alexander Avenarius, Die Awaren in Europa. Hakkert, Amsterdam, 1974, 184:A frank birodalomba kebelezték be az avar terület leglényegesebb részét, amely az egész egykori római Pannónia provinciát magában foglalta. Az egész területből lett Ost-

mark, amelyet egy örgróf kormányzott. Ugyanakkor egy szinóduson, amelyet Pippin Pannónia közelében, egy ismeretlen folyó partján tartott, lerakták az újonnan meghódított terület kereszténnyé tételének alapjait.

¹⁹ „Sajnos, e helységek azonosítása – egy kivételével – lehetetlen... Sajnos, a forrásokban található helységnevek azonosítása igen nehéz.” Vö. H. Tóth Imre, Konstantin-Cirill és Metód élete és működése. Gyorsuló Idő. Magvető, Budapest, 1981, 114-115. – „Nehezen és bizonytalanul azonosítható nevek”- írta Györffy György is. Vö. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. (MKH). Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 292., 460. jegyzet – A helynevek azonosítása fel sem vethető. Juhász Péter op. cit. (2017) 445. Ezt elismeri Szőke Béla Miklós is (op. cit. 2019, 182-186.)

²⁰ Szőke Béla Miklós op. cit. (2019) 224-225.

²¹ SRH I. 125: 1019 dedicatur ecclesia Sancti Adriani M/onasterium ord. S. Benedicti in oppid. Zalavár/. és SRH II. 493: de Zaladino.

alig ismert védszent,²² Hadrian (Adorján) mártír tiszteletére szentelt templomot,²³ és bencés apátságot alapított 1019-ben, majd az 1024-ben kelt, hamis oklevelében (amely csak egy 1347. évi átiratban maradt fenn) megerősítette birtokait.²⁴ S itt, hirdetik az érintett kutatók, etnikai és kulturális továbbélés történt, a Zala folyó mocsaras medencéjében. Azt állítják ugyanis, hogy egy IX. században élt, Privina nevű herceg²⁵ egykori magánegyházát, az Istenszülő Mária templomot szentelték fel **újra** 1019-ben, Szent Adorján tiszteletére. Mindezt történeti tényként hirdetik, annak ellenére, hogy többen elismerik: „Ma már a régészeti kutatás eredményeiből tudjuk, hogy a 9. századi Szent Adorján templom és a Szent István által alapított hasonló titulusú egyház között nincs kontinuitás. Első királyunk alapítása a korábbi Szűz Mária templom maradványainak felhasználásával történt. Ezt az egyházat a 16-17. században végvárrá alakították át, majd 1702-ben, I. Lipót császár parancsára felrobbantották és lebontották. Maradványainak nagy részét elbányászták, így alaprajzát csak Giulio Turco 1569 körül készült alaprajzából ismerjük.”²⁶

Tóth Endre nézeteit már 2002-ben kritikával illette Hans-Dietrich Kahl, a giesseni egyetem tanára,²⁷ felhasználva Robert Svetina korábbi érvelését. Úgy vélte, hogy a Balaton melletti, (szerinte) bizonyított szláv fejedelemség (das nachgewiesene

slawische Fürstentum am Plattensee) létezése mellett, nyomós érveként nem lehet felhasználni, Reginonak a karantániai Moosburgra vonatkozó adatát, mert az nem a Balaton melletti Mosaburgra vonatkozik. Nincs alapja annak a feltételezésnek, hogy a Balaton-melléki helyet, húsz éven át ugyancsak Mosaburnak hívták. „Regino Mosaburh-ja (és ezzel együtt a karantán Arnolf) a mocsarak védte sziklasziget, Karantania Wölfnitz földjén marad, mint a tartomány legrégebbi, hitelesen bizonyított fő vára (Die sumpfgeschützte Felseninsel im Wölfnitzgrund Kärtens bleibt die Mosaburh Reginos /und damit Arnulfs von Kärnten/ und die ältestbezeugte Hauptburg des Landes). H. D. Kahl újabb érveivel Szőke Béla Miklós legújabbban is foglalkozik, hiszen Kahl minden Mosaburgról szóló utalást, adatot a karintiai Moosburgra vonatkoztatja. Kahl adatainak hiteltelenítését megkísérli Szőke, érvelése azonban méltatlanul alacsony színvonalú: „Kahl formailag logikus gondolatmenete a konkrét tényeken mégis megfeneklik.” Szőke tudálékosnak nevezi Kahl-t, és azt javasolja, mellőzzük(!) Regino értelmezését.”²⁸

Tekintsük át vázlatosan az előzményeket Zalavár-Vársziget vonatkozásában.²⁹

A templom lelőhelyét már 1841-ben felkereste Jan Kollár és Anton Dolezsálek, két szlovák ember, mert az elpusztított romokat „más nyugati népek is magukénak

²² Adrian néven, több mint 15 szent szerepel, de általában a nikomediai vértanú jelenik meg (mártírhalála 303-ban). Vö. Mező András, A templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1996. Adorján (Adrian) titulusú templom van Kismaróton, Söjtörön, Lisperzentadorjánon és Mártélyon. György barát krónikájának folytatásában olvashatjuk, hogy a makedonok, amikor meglátták a magyarok végtelen tömegét, könnyezve kiáltottak fel, így szólva: Szent Adrian istene segíts nekünk!” MHK Reprint 102. és MEH 103. A Karoling-korban azonban Adrianus tiszteletére sem bajor, sem stájer, sem karantán területen nem szenteltek templomot!

²³ Talán sógora, II. Henrik és felesége Gizella hatására, akik Hadrianus pápa tisztelői voltak. Vö. Juhász Péter op. cit. (2017).

²⁴ 1019: ecclesia Beati Adriani martyris preciosi de Insula Zaladiensi. Györffy György, Diplomata Hungariae Antiquissima I. (DHA) Budapest, 1992, 101-102. No 14, 17.

²⁵ Biborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása (De administrando imperio) c. művében, a 31. fejezetben szerepel egy Pribüna (Πριβονία) nevű bán, aki Mirosláv horvát fejedelmet eltette láb alól. A 30. fejezetben pedig szerepel egy Kocel nevű frank vezér, akit megöltek a horvátok. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula. Közoktatástügyi Kiadó, Budapest, 1950, 145., 151. Vö. Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 150, 1092. jegyzetben a friauli herceg nevével hozza kapcsolatba a Kocel nevet.

²⁶ Vándor László, Zalavár a királyi vármegye központja. Központok a Zala mentén. Katalógus. Zalaegerszeg, 2002, 103.

²⁷ Hans-Dietrich Kahl, Die Kärtner Pfalzgrafschaft und ihre Verbindung zur alten Moosburg. Carinthia 192 (2002) 185-235.

²⁸ Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 297-299.

²⁹ Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 347-351.

vallották,³⁰ ők pedig ős szláv régiségeket kerestek.³¹ De a magyar régészetet sem hagyta hidegen ez a kérdés. Rómer Flóris Ferenc, majd Récsey Viktor több alkalommal (1862, 1879, 1880, 1881, 1887, 1891) vezetett ásatásokat a helyszínen, 1913-ban még Csák Árpád is próbálkozott, de a nagy pusztítás miatt, kevés eredményt értek el.³²

Mivel egy nagyméretű homokgödör súlyosan megsértette, elpusztította a bencés kolostor templomát és a kolostor épületeit, értékelhető részletek nem ismertek. Ez a bencés monostor, a (feltehetően) három (?) hajós templommal együtt, később erődített kolostor (vár) lett. Lehetséges azonban, hogy ez a templom csak egy temetőkápolna volt, amelyet Mária tiszteletére szenteltek (capella in honorem Beate Virginis in corpore dicti monasterii Beati Adriani martiris constructi, 1347). A temetkezések, noha ezeket a szerző nem mutatja be, (kivéve 425. oldalon látható 87. képet), döntően Árpád-koriak.

Ennek a templomnak a keleti és északi oldalán tártak fel az ötvenes években egy 394 síros temetőt, a legalsó rétegben un. nagykoporsós sírokkal.³³ 2006 és 2011 között, a palánkkal övezett Árpád-kori megyeközpont területén sikerült a homokbánya északi szélét meghatározni, valamint újabb sírokat feltárni,³⁴ de ezeket sem mutatja be.

A XI. században a zalavári Várszigeten épült ki Zala vármegye ispánsági központja, lakótoronnyal, boronaházakkal (udvarházakkal), földsáncokkal, cölöpös védfalakkal, valamint természetesen

templomokkal, és körülöttük létesített temetőkkel.³⁵ Földvár azonban nem állt itt sem.³⁶ „Az ispánsági központból azonban, sajnos csak az övező sáncokat, és a vár egy részét ismerjük. Az egykor a sziget déli részén álló ispánsági vár nagy részét egy homokbánya megsemmisítette.” Az L alakú Vársziget északkeleti harmadát, egyelőre csak geofizikai mérésekkel vizsgálták 2010-ben, és ott „egy sűrűn települt elővár maradványaira következtek.”³⁷

Az ásatások Zalavár-Récéskúton 1946-ban, a Várszigeten 1948-ban indultak meg, majd folytatódtak, kihagyásokkal, 1993-ig, illetve 1997-től 2012-ig. A „sziget szélén körben egy kő-fa szerkezetű, gerendavázás sánc épült, amit később többször megújítottak. Ezen belül a sziget északnyugati felét még egy paliszádfalas belső erődítés választotta el a többi területtől...”³⁸ A Várszigeten feltárt sáncok és sáncárcok többségét IX. századnak vélelmezték, és az alaptételnek megfelelően, Privina megtelepedésével hozták kapcsolatba anélkül, hogy ennek bizonyítékait felmutatták volna. Azt, a feltáró régész, Szőke Béla Miklós is elismeri, hogy ezek a védművek nem igazán felelnek meg a jól védettség kritériumainak. A sáncárcok falai nem meredek, nem mélyek, mesterséges akadályok nincsenek benne. Arról nem is szólva, hogy a feltárt fagerendák keltezése nagyon bizonytalan.³⁹

Zalavár-Várszigeten három templomot kellett keresni, ha meg akartak felelni a *Conversio Mosaburgra* vonatkozó adatainak: 1/ Szűz Mária templom, 2/ Hadrianus mártír

³⁰ H. Tóth Imre szerint Mosaburnak a mai Zalavárral való azonosítását először a "szlavisztika atyja," a cseh Josef Dobrowsky mondta ki elsőnek. H. Tóth Imre id. mű (1981) 115.

³¹ Récsey Viktor, Zalavári emlékek. Archaeológiai Értesítő 12 (1892) 58.

³² Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 348-349. – vö. MRT 1. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 59/20 lelőhely

³³ Sós Ágnes, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Archaeologica Hungarica 41 (1963). Akadémiai Kiadó, Budapest.

³⁴ Régészeti kutatások Magyarországon 2011, 388. tétel

³⁵ Ritoók Ágnes, Zalavár-Vársziget Árpád-kori „tornya”. Zalai Múzeum 17 (2008) 228.

³⁶ Bóna István, Az Árpádok korai várairól. 11-12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen, 1995, 15. Jellemző, hogy a szerző nem vonja kétségbe a mosaburg/zalavári föld-fa vár létezését, hiszen az a „közmegegyezés” ellen szólna. Vö. id. mű (1995) 15, 29, 41.

³⁷ Vándor László, A királyi hadiút mentén. In: Évezredek üzenete a láp világából. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 146. Vö. Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 222.

³⁸ Szőke Béla Miklós, Karoling-kor. In: Évezredek üzenete a láp világából. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 125.

³⁹ Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 332: a paliszádfalnak nem hadászati funkciója lehetett.

temploma és 3/ Keresztelő Szent János temploma.

A várban lévő templom (kápolna) elpusztult, a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom építményével egy fa épületet véltek azonosítani, az un. Hadrian templomtól nyugatra 15 m-re. Ez a 12, 2 x 7, 5 m-es, fagerendavázás építmény, amelynek volt egy déli átriuma is, állítólag templom volt. Hozzá tartozott, állítólag, egy kútház is, a keresztelő szenteltvíz kinyerésére.⁴⁰

Az 1983 és 1991 között, Cs. Sós Ágnes feltárása révén kerültek napvilágra a Vársziget középső részén, egy nagyméretű épület (templom) kiszedett alapfalainak szerény maradványai. „Az utóbbi évek feltárásai révén (Szőke Béla Miklós 1998-2000 között lényegében újra feltárta) tisztázódott, hogy a sziget közepe táján, a paliszádfallal elkerített területen belül (?), egy még hatalmasabb (29, 3 x 16, 7 m-es), háromhajós, nagyméretű előcsarnokos, és un. szentélykörüljárós templom állt. A templom körül, ugyancsak többretegű temető sírjai kerültek elő,⁴¹ de ezeket sem tették közzé! „A legalsó sírrétegben többször is sikerült viszonylag jó állapotban maradt deszkakoporsó, fa sírépítmény maradványait kibontani. A sírok, jórészt melléklet nélküliek voltak, de egy bolygatott gyermeksírból késő avarkori, keskeny pajzsos, öntött bronz övveret /volt/. A palánkfal közelében pedig, egy sírban edény mellékletet találtak.”⁴²

1995 után tehát folytatódott a régészeti feltárás (1997-2012), amelynek során a Szent István-kori apátságtól északra, a korábban

előkerült templom kiszedett alapfalait ellenőrizte és hitelesítette Szőke Béla Miklós. Az új helyzetet így foglalta össze: „A templomról először 1998-ban jelent meg egy alaprajz, túlnyomórészt Cs. Sós Ágnes dokumentációjára támaszkodva. 2000-ben befejeztük a Cs. Sós Ágnes halálával (1993) megszakadt kutatásokat, tisztáztuk az alaprajzzal kapcsolatos kérdéseket, bizonytalanságokat, így ma már egy jóval letisztultabb alaprajz áll rendelkezésünkre. Az 1998. évi, és a jelen leírás közötti eltérések – a méretekig bezárólag – ezzel vannak összefüggésben. Az épület felmenő falaiból gyakorlatilag semmi sem maradt meg, sőt több helyen az alapfalakat is annyira kitermelték, hogy már csak az alapozási árkok jelezték a helyüket.” Az 1999. évi feltárásokat az ásató így foglalta össze: „A Cs. Sós Ágnes által a nyolcvanas években megtalált, és nagyrészt feltárt templom területén és közvetlen környékén végeztünk ásatást. A templom oly mértékben elpusztult, hogy csak a korabeli járószint alatti rétegeket lehetett feltárni. Ezeket a viszonyokat Cs. Sós Ágnes feltárása több helyen még tovább rontotta. Revíziós ásatásunk, ennek ellenére jelentős eredményeket hozott. Újra feltártuk a templom nyugati felét....A nyugati fal előtt ásott hatalmas gödrök betöltésének feltárásával...egyértelműen bizonyítható, hogy a templomot a korai Árpád-korban, talán már a 11. században lebontották, és falait az alapárkok aljáig kitermelték.”⁴³

A templom részletesebb jellemzésére később térünk ki, most csak az un. mártír sír kérdését emeljük ki. „Az apszis tengelyében,

⁴⁰ A korai kereszténység idején (a VIII-IX. században) gyakoribb volt a fatemplom Bajorország területén is, de a fatemplomokat a X-XII. században átépítették szilárd falazatú épületekké (Kleinlangheim). A templom körüli temető sírjaiban megjelentek a keresztény falképek. Christian Peschek, Zum Beginn des Christentums in Nordbayern. Bayerische Vorgeschichts Blätter 51 (1986) 343-355.

⁴¹ Szőke Béla Miklós, Karoling-kor. In: Évezredek üzenete a lap világból. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 125.

⁴² Régészeti kutatások Magyarországon 1998, 174-175, 195. tétel. Az edény melléklet elhelyezése a sírokban későavar szokás a Kárpát-medencében, amelyet a szlávok is átvettek. A szokás keleti eredetű, és a XI. század után teljesen felhagyják ezzel a temetési szokással. Vö. Kiss Attila, Über mit Keramik verbundenen Bestattungs-arten im Kárpätenbecken des 10-11. Jahrhunderts. Móra Ferenc Múzeum Közleményei, Szeged, 2 (1969) 175-182.

⁴³ Régészeti kutatások Magyarországon 1999. 266-267, 341. tétel

annak belső falához támaszkodik az amorf kövekből rakott, közel téglalap alakú szent ereklyesír (2, 5 x 2, 3 m). „A templom legsajátosabb építési eleme mégis a főszentély alatti mártírsír megközelítését, a mártírral a sírjára nyíló ablakocska (fenestella) keresztül, közvetlen kontaktust lehetővé tevő, föld alá süllyesztett, fedett folyosókripta, és abból nyíló három kápolna (oldalfülke) koszorúja.”⁴⁴ Az ásatási beszámolóban a következő összefoglalás olvasható: „a templomban/ egy ún. folyosókriptás szentélyfejet építettek, amelynek széles, félig föld alá süllyesztett folyosójáról három kis oltárfülke, kápolnácska nyílt. Tisztázódott... hogy milyen volt a templombelső felosztása: négy-négy pillérrel három hajóra osztották, a félköríves szentélyfej mellett az oldalhajók egyenes záródásúak.... A templomot nyugatról egy karzat zárta, ahová külön egy kis lépcsőtorony vezetett fel a dny-i saroknál. Ettől tovább nyugatra épült a templomhoz az ugyancsak három hajós, nagy alapterületű és emeletes narthex.” Így a templom nyugat-keleti hosszúsága 50 m, észak-déli szélessége 25 m.⁴⁵

A szentélykörüljáró téglapadlója (járószintje) alatt, összeégett, festett és színezett üveglak-szemek darabjai kerültek elő, Krisztus, szentek, angyalok ábráival, illetve feliratok betűivel.⁴⁶ Napvilágra jutottak faragott homokkő és mészkő díszek (ajtókeret, oszlopfe). A nyugati oldalon volt egy négyzetes

tér (átrium vagy narthex, ezzel együtt a teljes hosszúság 50 m lett), valamint egy torony fundamentuma. Ettől a templomtól délre feltártak egy másfélezer síros temetőt,⁴⁷ a sírok között volt egy, Salamon denárral eltemetett halott, három halott, I. Géza érméjével került sírba, egyet pedig I. András király denárjával hantoltak el.

Összegezve: az I. István király által alapított Szent Adorján-monostor (1019) maradványai csaknem teljesen megsemmisültek, bár egyes falazatok facölöpös alapozásai és egy kaputorony maradványai előkerültek 1951-1954 és 1963-1965 között, jöllehet az 1998-ban újra induló feltárások ezeket az alapfalakat már nem találták meg!⁴⁸

Az egykori bencés kolostor templomától keletre és északra előkerült temetkezések korát a IX-XI. században határozták meg, ám ezidáig csak néhány érme került elő a feltárt sírokból!⁴⁹ Ezt a temetőt, megszakítás nélkül használták a IX. század után is, noha a magyarokra jellemző tárgy nem került elő. Viszont a Várszigettől nem messze „tipikus magyar leletanyag, kéttagú ingnyakdíszek, fonott nyakperce került felszínre.”⁵⁰ A várszigeti temetőben a temetkezés tehát folyamatos volt.⁵¹ A homokbánya gödrétől északra (később) feltárt sírok kora XI-XII. század, mint említettük, öt sírban voltak a magyar királyok XI. századi érméi!⁵² A monostortól északra feltárt cölöpös védmű talán XI. századi, de a keltezése bizonytalan. Ez a védmű Zala

⁴⁴ Szőke Béla Miklós, Mosaburg/Zalavár. In: Központok a Zala mentén. Katalógus. Zalaegerszeg, 2002, 93-94.

⁴⁵ Régészeti kutatások Magyarországon 2000, 236-237, 425. tétel

⁴⁶ Szőke Béla Miklós, Karoling-kor. In: Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Kaposvár, Zalaegerszeg, 1996, 125. – Uő A Karoling-kor a Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a honfoglalás korában. Szerk. Gergely Katalin és Ritoók Ágnes. MNM állandó kiállítása; Budapest, 2014. illetve uők. Das Karpatenbecken in der Karolingerzeit. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Üvegolvastó kemencéről (Glasschmelzofen) nem esik szó!

⁴⁷ Az eddig közzé tett temető-térképek alapján elemzések nem végezhetők el! Vő. Ritoók Ágnes, The Benedictine monastery of Zala/Zalavár (County Zala). Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton. Castellum Pannonicum Pelsonense 4. Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáská und Péter Straub.

Budapest, Leipzig, Keszthely, Rahden. 2014, 290, 7. kép; 296. 13. kép; 298, 14. kép. – Szőke Béla Miklós, A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Szerk. Gergely Katalin és Ritoók Ágnes. MNM, Budapest, 2014, 48-105.

⁴⁸ Ritoók Ágnes id. mű (2014) 303.

⁴⁹ 2019-ben egy kétélű kardos sírban V. Konstantinosz bizánci császár szirakúzi, verdefényes arany solidusa volt a bordák között. Ennek a sírnak az anyaga is közvetlen.

⁵⁰ Vándor László, Honfoglalás- és Árpád-kor. In: Évezredek üzenete a láp világából. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 144.

⁵¹ Sós id. mű (1973) 182-186.

⁵² Ritoók Ágnes, The Benedictine Monastery of Zala/Zalavár (County Zala). Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton. Castellum Pannonicum Pelsonense 4. Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáská und Péter Straub. Budapest, Leipzig, Keszthely, Rahden. 2014, 298.

vármegyei ispáni vár része lehetett, hasonlóan az un. lakótoronyhoz.⁵³ A XIII. század végéig itt volt a zalai ispáni székhely, de részletek nem ismertek. „Az ispáni központ szolgáló népe a XI. század derekától a Vársziget északi felében álló plébániatemplom (un kápolna, amelyet újra felépítettek) köré temetkezett.”⁵⁴ Ennek a temetőnek az értékelése sem ismert, amint a többi feltárt síré sem.

Elemzésre vár még a récéskúti kőtemplom (hossza 21 m, szélessége 13 m) köré temetettek anyaga is. A több rétegű, igen szegényes mellékletű sírok keltezése bizonytalan.⁵⁵ Volt temető a Zalavár-Kövecses nevű területen (35 sír), Zalavár-Rezeháznál (205 sír). Ez utóbbi lelőhelyen a sírok egyharmadában voltak mellékletek.

Zalavár területén volt, a fentiekén kívül, egy hetedik temető is, Zalavár község belterületén (Lebujpuszta), amelyben 135 sírt tárt fel B. Mikes Katalin.⁵⁶ A sírokban nem volt fegyver, csak néhány vaskés, valamint (egy tűn kívül) egyszerű testékszerek (S-végű hajkarikák, karkötő, gyűrűk, gyöngyök). Egy női sírban I. András király ezüst dénárja került elő. A túlnyomórészt női és gyermek sírokból álló temető megnyitását Szent István korához (X. század vége-XI. század) kötik, és új népesség ide telepedésével magyarázzák,⁵⁷ holott a várszigeti temetőkhöz hasonlóak ezek a sírok.

A nagyméretű templom értelmezése azonban, a sokoldalú elemzések ellenére is, számunkra bizonyítatlan maradt. Ezt az építményt a mosaburgi Szent Hadrianus tiszteletére szentelt templomnak vélik, amelyben

a keresztényi hitélet nem szakadt meg, „csak így tudjuk magyarázni, hogy a 9. században itt felszentelt Szent Adorján templom titulusa átöröklődhetett 1019-ben az I. (Szent) István által alapított benedekrendi kolostorra.”⁵⁸ Nyitott maradt azonban a kérdés, hogy ez az építmény a Conversioban említett mosaburgi Szent Adrian zárándoktemplom lehetett-e?⁵⁹ A kérdés tehát nem az, hogy Zalavár-Várszigeten vagy Zalavár-Borjúállás-szigeten álltak-e, állhattak-e egykor, a IX. században (vagy akár korábban is) templomok, akár fából, akár kőből építve, hanem az, hogy ez a hely volt-e az írott forrásokban, elsősorban a Conversioban, emlegetett Mosaburg?

Az írott és a régészeti források jellemzése

A XII. század végén vált ismertté egy egyházi propagandairat a bajorok és karantánok megtéréséről (Conversio Bagoariorum et Carantanorum⁶⁰), amely 870/871 táján készülhetett, szerzője ismeretlen (Salzburgi Névtelen). Első kiadása 1597-ben volt. Ennek az irománynak az volt a célja, hogy hirdesse a salzburgi (Iuvavium) érsekség tértitési sikereit, és biztosítsa az egyházi joghatóságot. Ennek a régi írónak a művét Magyarországon kiadta Szalágyi István 1780-ban, majd 1804-ben Koller József pécsi püspök. A magyar történettudósok közül többen (Bitnitz Lajos, Horváth János⁶¹) gyorsan „azonosították” Mosaburgot Zalavárral, a Sala/Zala folyó említése miatt, örvendve, hogy a pogány magyarok előtt már volt itt keresztény élet. Így

⁵³ Ritoók Ágnes id. mű (2008) 221-228.

⁵⁴ Vándor László id. mű (1996) 104.

⁵⁵ Szőke Béla Miklós id. mű (1996) 134. – Szőke Béla Miklós id. mű (2014) 65-66.

⁵⁶ B. Mikes Katalin, Le cimetière dit „de la commune” de Zalavár. Acta Archaeologica ASH 4 (1954) 275-280.

⁵⁷ Sós Ágnes id. mű (1973) 184.

⁵⁸ Vándor László id. mű (1996) 145.

⁵⁹ Több szerző is hangsúlyozza, hogy a Conversio-ban Szent Adrian mártír mosaburgi relikviájának említése lapszéli megjegyzés, tehát feltétlen későbbi beszúrás!

⁶⁰ A magyar honfoglalás kútfői. Szerkesztette Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest, 1900. Reprint Nap Kiadó, 1996,

301-313. – Herwig Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien. Böhlau Quellenbücher, Hrsg. Berthold Sutter und Helmut J. Mezler Andelberg. Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1979. – MMFH IV. 292-321. – F. Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte, XV. Hannover, 1997, 90-117.

⁶¹ Prof. Bitnitz, A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1819/III. 66-69. – Horváth János, *Az Egyházi Kormány (Hierarchia) története a Magyaroké lett tartományokban a IX-X. században*. Tudományos Gyűjtemény 1819/III. 8-24. – 819/IV. 30-35.

foglalták össze a *Conversio* vonatkozó részeit, tudomásom szerint először magyar nyelven: „Lajos, a kisebbik, Bojár (Bajor)ország és Pannonia királya lett....A rossz fiak ...attyok elhunytá után (840 eszt.) ezek közt gyúlt ki az egyenetlenség tüze, mely csak a véres Fontenay-i csata után (843 eszt.) a Verduni egyezés által oltatott el, és ennek erejével is egyéb nyertt tartományain kívül Bojár és Pannonia Királyságot meg tartotta Lajos. Országlása alatt nevezetessé lön Privinna, másképpen Bribinus, Mojmártól napkeleti Morva országból kiűzetett Slav Herczeg, ki fiával Kotzellel, ellensége ellen Ratbodhoz, a Pannoniai Határ Grófhhoz folyamoda fegyveres segedelemért; ennek közbenjárása által Lajosnál kegyelmet találá, és meg kereszteltetvén, herczegségét vissza nyerte; de utóbb Ratboddal is ellenségesedésbe keveredett, kivel csak hosszabb bujdosás után Salacho, a Karentaniai és Tót országi Határ Gróf békélteté meg; mivel pedig buzgó vala az isteni tisztelet előmozdításában, Lajos királytól egy jeles zsold jószággal megajándékozottván, Alsó Pannonia egy részének Herczegévé lett. Oda sok népet öszvehódítván Privinna, a *Szala berkes posványában* magának egy erős várt épített, melyet Mozburgnak /nevezett/ és Várost népesített, melyet Salaburnak nevezett; alatt valói erdőket irtottak, vadonyokat termékenyítettek, és így inkább szorgalmokkal mint fegyver viseléssel terjesztették birodalmát. Salzburgból mesterembereket kapván, Mozburgot két templommal, Szalapurgot (a mái Szalavárt) egyel, és Sz. Adrián tiszteletére szerzett monostorral, Bettobiat (Petau), Linovels-Chirchent (Lendva), Quinque Basilicat (Pécs), Weidheres-Chirchent (Friedau, Ermosd), nem különben más tizenegy helyeket (Tót-, Alsó-Magyar és Stájer országokban) ugyan egyel-egyel ékesített fel. Ezen nevezett s más helyek, hol Privinna és népe akaratyára templomok emelkedtek,

kételkedni sem hagynak arról, hogy a nálunk található Vendek eleji is Privinna jobbágyai voltak.⁶² Megölettetvén 865 eszt. a Morvaktól Privinna, a fia Kotzel lett Mozburgnak s a hozzá tartozó tartománynak Ura; ez is Attya példájára a keresztény Religionak terjedését ügyelte, több templomokat építettvén. Valamint pedig Privinna, úgy fia is Kotzel vazallai voltak a Németh Királyoknak....887 eszt. Karlmann fia Arnulf, kire Karentaniának és Pannoniának igazgatása, Attya utolsó szándéka szerint, bizattatott vala, lett a Németh Birodalom Királya; ez a bérohanó Magyarokkal békességben, sótt szövetségben élt, mivel a Magyarok ötet Svatopluk, a napkeleti Moravok fejedelme ellen segítették, tartván még is ezen új szomszédoktól, 896 eszt, Alsó Pannoniának, Mozburggal együtt védelmezését Braxlavora, kit némelyek Kotzel fiának tartottak, bizta”.....

Különösen lelkesen merített a *Conversio* szövegéből Horváth János, aki ugyancsak határozottan kiállt Mosaburg = Zalavár mellett. Elemzi Privina adományozását az altaihi Szent Móric kolostornak.

1821-ben Horvát István így foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat:⁶³ „E régi írásból szokták megbizonyítani a Magyar Anyaszentegyház hajdani Történeteiben, hogy már a Magyar Nemzet idejövetele előtt Pannoniának nagyobb része a Római Keresztyén Hitet követte, a saltzburgi Érsek fő pásztorsága alatt; ebből és a Saltzburgi Érsekeknek néhány igen régi ókleveliből szokták meghatározni Szalavár, Péts, Szombathely, Mosburg s egyéb Pannoniai Városoknak helyeknek és folyóknak régi állapotait és a Saltzburgi Érsek uradalma alatt voltokat. Mennél többször olvassa valaki e Régiségeket magánosan, annál hamarabb elhiszi, szoros vigyázás nélkül, mindazokat, amiket belőle Tudósaink mostanig egyezőleg állítottak. Sokáig

⁶² A karantánok, más néven vendek, magyarul bömhéceknek is hívták őket. Prof. Bitnitz, A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1819/III. 60.

⁶³ Horvát István, Veszprém vára nevééről. Tudományos Gyűjtemény 1821/III. 43-45. Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 295, 2267. jegyzetben tévesen mondja, hogy Horvát István is elfogadta a Zalavár = Mosaburg azonosítást.

Pannóniára vettem én is a benne előjövő *Quinque ecclesiae, Sabaria, Mosburg, s.a.t.* helyeket, míg végre által láttam a Német Országi óklevelekből és hiteles Történetírókból tsalatozkozásomat. E hasonló nevű helyek egyenként közel feküdtek Saltzburghoz, és még a XII. században is a Saltzburgi Érsek jószágai voltak.....Ha meg nem keresztelkedett atyáink állandóan üldözték a Templomokat és a Papokat, ha a fogságban náluk tartózkodott Rabokat a Keresztségtől is eltiltották, hogy szenvedték meg Pétsét, Szombathelyt, Szalavárt, s.a.t a Saltzburgi Érsek birtokában? Hogy adhatta Arnulf Német Király 890-dikben, hogy később II. Ottó 978-dikban a Magyar Országi helyeket ajándékol birtokba a Saltzburgi Érseknek? Hogyan erősíthette meg ezen Ajándék Leveleket, különösen Pétsre nézve III. Henrik Német Tsászár 1051-dikben, és Fülöp Római Király 1199-dikben, ha bizonyos, amit tagadni nem lehet, az esméretes Magyar Országi Péts, a Pétsi Megyés Püspök Jószágá volt, nem pedig a Saltzburgi Érseké.”⁶⁴

Ebben az okiratban szerepel tehát, hogy egy bizonyos Privina, a morvák duxa, aki ekkor még pogány volt, mivel Mojmir elűzte, a Dunán túlra ment, majd Lajos király parancsára megtérítették és megkeresztelték. A király később, Privinának adományozott Pannonia Inferior területén, a Sana/Sala folyónál egy birtokot, amelyet később Mosaburnak neveztek el. Noha Pannoniában, a

későbbi Dunántúlon, soha nem volt ilyen nevű hely, sem Mosaburg/Mocsárvár, sem Mosaburg/Sárvár néven, számos, fentebb jelzett előzmény után,⁶⁵ a két szlovák atyafi ismét hitet tett (Jan Kollár és Anton Dolezsálek, 1841-ben) a mellett, hogy Mosaburg azonos Zalavár-Várszigettel. 1864-ben a német Georgius Henricus Pertz kiadásában, a *Monumenta Germaniae Historica (MGH)* kritikai forráskiadványban (*Scriptorvm XI. Hannover, 1864, 4-14.*) W. Wattenbach ráerősített erre, és már úgy közölte a *Conversiot*, forráskritikai kiadásában, hogy Mosaburg = Zalavár.⁶⁶ Ezzel, hosszú időre, sőt mind a mai napig, eldőlt Mosaburg lokalizálása.

E szerint a Kis-Balaton és a Zala folyó mocsaras vidékén helyezkedett el Mosaburg, amely a Karoling-korban jelentős pannoniai településsé vált. Ezt írja és vallja, többek között Tóth Endre, Szőke Béla Miklós, és sokan mások, itthon és külföldön.

Mosaburg lokalizálása azonban egyáltalán nem bizonyított, és a legkevésbé sem igazolt, még olyan szenzációs régészeti leletek ellenére sem, mint egy polirozott palack oldal-töredékeire bekarcolt glagolita betűk, amely agyag palack darabjai egy kútból (?) vagy egy

⁶⁴ Érdemes megemlíteni, hogy Horvát István 1821-ben kimutatta a Veszprémre vonatkozó feltevések tarthatatlanságát, amit Bogyay Tamás 1960-ban igyekezett bizonygatni: *Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Südost Forschungen 19 (1960) 67-69.* Tóth Endre viszont csak 1991-ben cáfolta ezt a feltevést.

⁶⁵ A *Conversio* közzététele után többen lelkesen csatlakoztak a Mosaburg = Zalavár feltevéshez. Horváth János, *Az Egyházi Kormány (Hierarchia) története a Magyaroké lett tartományokban a IX-X. században. Tudományos Gyűjtemény 1819/III. 3-45.* – Prof. Bitnitz, *A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1819/III. 60-69.* Azt hihetnénk, hogy a 200 évvel ezelőtti nézetek már feledésbe merültek, de egyáltalán nem így van. 45 évvel ezelőtt (1975-ben) vezető magyar történész (Györffy György) angolul tette közzé, hogy a IX. századi Pannóniában általunk ismert közel száz helységnév és személynév egyikéről sem lehet kimutatni magyar voltát: *There it has to be said to start with that not one of the close to a hundred toponyms and personal names of*

ninth-century Pannonia known to us can be shown to be Hungarian... Vö. Györffy György, The Original Landtaking of the Hungarians. MNM Budapest, 1975, 10. Ez a kijelentés ma is érvényes!

⁶⁶ *MGH Scriptorvm XI. 12, f. jegyzetben sana áll sala helyett, de elfogadva Kopitar szláv író „javítását” W. Wattenbach Sala-t ír, méghozzá nagybetűvel! Azt állítja, hogy Mosaburg korábbi neve Salaburg volt (prius nomen fuisse Salaburg). A saltzburgi Névtelen szerint először Privina városának hívták (primo eam civitatem Privinae vocat), majd noviter Mosaburg. Mivel németül a Moos (palus) mocsarat (is) jelent, Mosaburg urbs Paludarum, azaz mocsárvár, szlávul Blatensk. Ebből csináltak a magyarok Balatont. Ausztria és Bajorország határán 1156-ban említenek egy Roten Sala-t, amely Vörös mocsarat jelent. Ma a das Salet mocsaras ligetes berket jelent. Vö. MHK Reprint 1996, 290. Erre, Fekete Zsigmond nyomán, Rudnay Egyed is felhívta a figyelmet. Atilla trilógia I. Igazságok, ferdtések. Bruxelles, szerzői kiadás, 1964, 14-16.*

metszetből kerültek elő,⁶⁷ vagy a szántás közben napvilágra került, szórvány lelet, Georgiosz érsek ólom bullája 878-ból.⁶⁸

A Mosaburg/Moosburg elnevezés gyakori a német nyelvterületen (Hessen, Oberbayern, Svájc) és persze Karintiában. Tóth Endre mégis kijelenti, hogy már csaknem egy évszázada (ezt 2000-ben írta) Mosaburg helyes lokalizálásához kétség nem fér! (Schon beinahe ein Jahrhundert besteht an der richtigen Lokalisierung kein Zweifel mehr.) A bizonytalanságot mégis az okozza, enyhíti később a kijelentését, hogy számos forrás említ Mosaburgokat Bajorországban és a keleti örgrófságokban, állítása szerint, három helyen említenek Mosaburgot! Ámde valójában csak két helyen, Karintiában, a Wörther See mellett és Freising közelében neveznek így helységeket. Az Isara folyónál fekvő kolostor, in loco Mosaburg. A Tóth Endre által harmadikként említett helynév, a Balaton nyugati végén, a Zala folyó közelében lenne. Csakhogy éppen ez volna a bizonyítandó! A szerző tehát tényként szerepelteti a feltevést, vagyis már előre kimondja az „eredményt.” Ez a helysége név tehát bizonyítékként egyáltalán nem használható!

A Freising melletti Moosburg-i Szent Castulus kolostort a VIII. században alapították, majd Arnolf király 895-ben eladományozta a freisingi püspöknek. Bajorországban a négy püspökség egyike volt a freisingi (Salzburg, Passau, Regensburg és Freising⁶⁹). Később is szerepel ez a Freising melletti Moosburg az oklevelekben, például 1043-ban, amikor III.

Henrik, a Moosburg helységtől északra eső leletet a moosburgi kolostornak adja (Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. V. Berlin 1931, 140). Ez a Moosburg tehát jól elkülöníthető, és a mi témánk szempontjából a továbbiakban már nem játszik szerepet.

Nehéz azonban eldönteni, hogy a Karoling-kori források Mosaburgja Karintiában vagy Pannoniában lévő helységgel azonosítható-e? – teszi fel a kérdést Tóth Endre. (Denn oft fällt es schwer, zu entscheiden, ob das Mosaburg der karolingerzeitlichen Quellen nun mit der Ortschaft in Kärnten oder in Pannonien identisch ist.)

Többen, már a XIX. század utolsó évtizedeiben, súlyos kritikával illették Mosaburg Zalavárra helyezését. „Mostmár álljunk a geographiai szempontra, hogy vajon Mosaburg helynevet a Balaton tájékán, a Szala folyó mellékén kell-e keresnünk?” – írta Salamon Ferenc 1882-ben, majd így folytatta: „A Szala folyó és Balaton táján senki egy Mosaburg nyomát ki nem képes mutatni. Ellenben Stiria, Karántföld, Krajna felette sok Moos-féle helynevet mutat fel.” Koch Sternfeld földrajztudósra hivatkozva említi, hogy „Klagenfurttól két órányira áll egy régi vár, mely már a IX. század végén királyi palotává (Pfalz) lett, Mosaburg név alatt, s ma is mocsarakkal környezve látható a részletes térképeken.” „A másik Moosburg Cilly közelében állott régen....A Klagenfurt melletti Mosaburgot az ottani vendek (karantánok) Blatogradnak nevezik.”⁷⁰ „Különben van Stiriában egy patak név is, mely úgyszólván azonos a Salaval. Található Köflachon feljül egy Salla nevű

⁶⁷ A templomtól délre, a sírok alatt, egy homokkő lapokkal körberakott kút, benne viszonylag sok vas tárgy és egy polirozott felületű palack darabjai kerültek elő. Régészeti kutatások Magyarországon 2001, 246, 309. tétel. – Vö. Szöke Béla Miklós id. mű (2014) 105, 240.

⁶⁸ Szöke Béla Miklós, A Kárpát-medence a Karoling-korban. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Szerk. Gergely Katalin és Ritoók Ágnes. MNM Budapest, 2014, 89, 93-94. Uők id. mű (2019) 265. Szöke azt írja, Ivan Jordanovra hivatkozva, a 886-889 közé keltezett bulla kapcsán, Metód tanítványai arról informálják a bolgár uralkodót, hogy harcos-társaik vannak Zalavár monostorába zárva. Ezért az uralkodó

kéri Georgioszt, írjon levelet a zalavári monostor apátjának. De itt Mosaburg nem szerepel, csak Zalavár!

⁶⁹ Regensburgban elhelyezték Szent Emmeram relikviáit, 764-ben Taszilo Passauba vitette Szent Bálint ereklyéit, 765-ben Arbeo püspök Freisingben helyezte el Szent Korbinian földi maradványait, végül 774-ben Virgil püspök gondoskodott Szent Rupert és társai ereklyéinek tiszteletéről a salzburgi dómban. Vö. Nótári Tamás. A salzburgi historiográfia kezdetei. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Sorozatszerkesztő Makk Ferenc. Szeged, 2007, 24.

⁷⁰ Salamon Ferenc, Mosaburg és megyéje. (Kútfő tanulmány). Századok 16 (1882) 108-109.

patak, s ugyanazon nevű helység... Köflachon alul még Mooskirchent is találunk a folyó mellett.” Moseburch/ Mosaburg helynév Karintiában nagyon gyakori, és ezt Tóth Endre is elismeri, csak ezeket az adatokat a XII-XIII. századi források tartalmazzák, így semmit sem bizonyítanak, szerinte, a IX. századi Mosaburgra vonatkozóan.⁷¹ Ez azonban egyáltalán nincs így!

Ó-Moosburg (Alten Moosburg) erődítmény-rendszere, három nagyobb és egy kisebb, különálló dombból (Felshügel) áll, amelyek a Wörthersee-től északra eső, 2 x 2 km-es, 600-1000 m magas hegyektől körülvett lapályból emelkednek ki. A 450 x 250 m-es sziklatetőt (Felsinsel) mocsár veszi körül, amelynek szintje (Moorniveau) 12 m-rel lennebb van. Ezt a szigetet eredetileg, egy több mint 100 m széles mocsár-övezet vette körül. Bemenni csak két, valószínűleg védett, pallóhídon (Bohlenwege) keresztül lehetett. Dél felől egy dús erdő zárta le a mocsarat, nyugaton magasodott a Gallinberg, északon a Zingels és a Freudenberg határolta a bejáratot. Keleten található a Ratzeneggerberg és a Seltenheimerberg. Három dombtetőn erődítmény volt. Északon és délen húzódott a római hadiút. A bejáratokat könnyen le lehetett zárni. Ezt a helyet már 880, 888 és 889-ben Moosburg néven említik az oklevelek. 1150-ben pedig az írott források ezt a helyet Arnolf császárhoz kapcsolják. Itt állt egy torony, az un. Arnolfsfeste, amelyet először egy 1370. évi oklevélben említenek. Később, az újkorban, tévesen, Etilburgnak nevezték el.⁷²

Szőke Béla Miklós, legújabb munkájában is megkísérli hitelteleníteni Regino forrásadatait, amelyek pedig vitán felülivé teszik,

hogy Mosapurh Karintiában volt, és maradványai ma is ott lelhetők fel, nem pedig Zalavár-Várszigeten!⁷³

Klagenfurt közelében, Feldkirchentől és Gradeneggtől délre, a karintiai Moosburg területén 1959 óta régészeti feltárásokat végeznek,⁷⁴ és jelentős, Arnulf-kori, tehát IX. századi emlékek kerültek felszínre.⁷⁵ 1959-ben és 1961-ben F. X. Kohla végzett ásatást három dombon. A Rauthügelen előkerült egy alacsony, száraz falazású védőfal, amely egy 5 m széles, enyhén emelkedő kijáráthoz vezetett. A legnyugatibb oldalon, a nehezen megközelíthető Thurnerhügelen egy várépítmény állt. Az építmény technikája a karnburgi Karoling-kori templom falazásával egyezett meg. Ez kifejezetten a románkort megelőző időkre (ausdrücklich vorromanisch) utal. Az Arnulfhügelen az un. Arnulfsturm, egy 12 m széles, négyzetes alaprajzú torony állt, magassága 17 m volt, eredetileg négy szintje volt. 1992-ben Manfred Fuchs végzett ásatást a Thurnerhügelen, majd ugyanebben az évben folytatta az 1990-ben megkezdett feltárását a Moosburghoz tartozó Szent Péter templom romjainál. A feltárt emlékek, így a pompás szentélyrekesztő (Chorschranken), egyértelműen Karoling-koriak. A régi Moosburgtól 1, 7 km-re fekvő St. Peter templom romjainál, amely 1879-ben leégett, már a XX. század elején találtak öt szalagfonatdíszes és kagylómintás kőfaragványt. A 4000 m²-en elterülő temető sírjai nagyobb részt melléklet nélküliek voltak, ami arra mutat, hogy az elhunytak keresztények lehettek. Előkerült azonban félholdalakú függő, un. dobozos fibula és mozaikszemes gyöngy is, amely lelettipusok a VIII-X. század közötti időre keltezhetőek. A hajdani St. Peter templom és a temető, felismerhető megszakítás nélkül létezett a Karoling-korban is. (Die Kirche und der

⁷¹ Tóth Endre id. mű (2000) 442-443.

⁷² Moosburger Museumshefte 2 (1993) 27-31.

⁷³ Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 295-306.

⁷⁴ Franz X. Kohla, Eine Versuchgrabung in Moosburg. Carinthia I. 150 (1960) 49-53 A feltárt objektumokról megállapítja a szerző: Die Art und Weise der Befestigung entspricht

ganz karolingische Zeit (Curticula). – Uő Zur Geschichte der Moosburg. Zweite Versuchgrabung im Burgstall der alten Moosburg. Carinthia 152 (1962) 233-248. – Uő Die Wehr-gestalt der alten Moosburg in Kärnten. Carinthia 152 (1962) 79-91.

⁷⁵ Bakay Kornél id. mű (1998) 266-267.

Friedhof von St. Peter bei Moosburg bestanden ohne erkennbare Zäsur auch in der Karolingerzeit).⁷⁶ Az ásatás során több egyházi építmény maradványai is napvilágra kerültek, amelyek feltehetően a Pfalzkirche részei lehettek.

Mosaburgot, a Klagenfurt melletti ősi Karantana város helyén álló Karnburg-Maria-Saal tájékán kereste már Stessel József is 1906-ban, mert az utóbbi hely, írta, ma is egy prépostság székhelye és a salzburgi érsek birtoka.⁷⁷

A Privina-tábor hívei igyekeznek minden írott forrásadatot összegyűjteni feltevésük alátámasztására. Azonban nem veszik kellően figyelembe, hogy a rómaiak Pannoniája nem lett a frank birodalom része, és nemcsak azért, mert Nagy Károly mindkét Pannoniát és Dáciát átengedte a bizánci császárnak,⁷⁸ hanem azért is, mert a IX. században a Pannónia név más tartományt jelölt, mint a rómaiak korában. Ezt igazolja például Kegyes Lajos 817. évi császári rendelkezése (*ordinatio imperii*), amely azt mondja ki, „Akarjuk pedig, hogy /Német/ Lajosé legyen Baioaria, a karantánok és a beheimannok (csehek), valamint az avarok és a szlávok, akik a bajoroktól keletre laknak (*Item Hludowicus volumus ut habeat Baioariam et Carantanos et Beheimos et Avaros atque Sclavos, qui ab orientali parte Baioariae sunt*). Pannóniát nem említi a forrás, mert Ausztriáról van szó, Tulln vidékéről. Majd csak 1042 után kezdik emlegetni a Lajta völgyét, mint bajor területet. 984-ben még Géza fejedelem birtokolta Melk várát (*Medelich*), és csak fokozatosan került a németek kezére a Lajta és a Fischa köze.⁷⁹

De Pannonia Inferior lokalizálása sem egyértelmű. Az bizonyos, hogy a lázadó Liudevit 818-ban Pannonia Inferior duxa volt.⁸⁰ Ez a terület a Dráva-Száva köze, valamint Karantánia és Stájerország. A Liudevit ellen felvonuló hadsereg Pannóniába ment, ami elől Liudevit Siscia városába, a szorbokhoz menekült.⁸¹ Avaria tehát, Sclaviniával együtt, más területet jelentett, mint korábban. Kegyes Lajos király (813-843) 836-ban a passauai egyháznak ajándékozott egy, az avarok tartományában fekvő helyet, amelyet Kirichbachnak hívnak (*in provincia Auarorum in loco, qui dicitur Kirichbach*).⁸² 859-ben Német Lajos keleti frank király (843-876) a regensburgi Szent Emmeram szerzeteseinek adományozza a pannóniai régióban fekvő Tulln fiscalis birtokot (*unius fisci, qui vocatur Tullina, situs in regione Pannonia*).⁸³ 864-ben Lajos király Adalwin salzburgi érseknek adományozza a Pannóniában fekvő Labenza és Wisitindorf helyeket (*in Pannonia, id est ad Labenza ad Wisitindorf...*)⁸⁴ Labenza azonos Lafnitzcal, de Wisirtindorf is e tájon feküdt.

Tóth Endre közli, hogy Arnolf herceg 876 és 887 között ura volt Karintiának és Pannoniának is, és trónra lépése után (887) több oklevelet állított ki Mosaburgban. Manapság ezt a Mosaburgot, általában a karintiai Moosburggal azonosítják.⁸⁵ Arnulf császár és király (887-899) *itinerarium*ában⁸⁶ az szerepel, hogy 888. januárjában Arnolf (Arnulf) Regensburgban tartózkodik, február 18-án Öttingenben, február 20-án Braunauban állít ki oklevelet. Majd folytatta az útját kelet felé. A Felső-Ausztria-i Alterhofban (Attersee) 888. február 23-án állított ki oklevelet, majd március 13-án és 19-én

⁷⁶ Stefan Eichert, *Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens*. *Forschung und Kunst* 37 (2010) 90-99.

⁷⁷ Stessel József id. mű (1906) 269.

⁷⁸ Ekkehard, *MGH VI. Ed. H. Pertz, Hannoverae*, 1844, 173.

⁷⁹ Gombos F. Albin id. mű (1911) 502, 507.

⁸⁰ *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* 1. Theil. Hrsg. Reinhold Rau. *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters (AQDGM) V.* WBG Darmstadt, 1955, 17.

⁸¹ AQDGM V. 128.

⁸² MMFH III. 34.

⁸³ MMFH III. 49.

⁸⁴ MMFH III. 64.

⁸⁵ König Arnulf hat in Moosburg drei Urkunden ausgestellt, und zwar am 13. März 888, am 19. März 888 und am 20. Jänner 889. *Vö. Ausstellungskatalog „1100 Jahre Moosburg.“* Moosburg 1998, 11-12.

⁸⁶ Tóth Endre id. mű (2000) 449.

Mosaburgban, és végül 888. április 1-én a Felső-Ausztria-i St. Florianban. Visszatért Regensburgba 888. április 13-án. Többen, spekulatív módon, azt igyekeztek bizonygatni, hogy a császár csakis a Balaton felé, Zalavár felé mehetett, mert egyébként, a karintiai Moosburg esetén, kétszer kellett volna keresztül mennie, átkelnie az Alpokon, ami (állítólag) nagyon nehéz lett volna. Ha viszont Mosaburg, Zalavár-Várszigeten volt, vagy lett volna, akkor az Alpokon nem kellett átkelnie.

Tóth Endrének elég volt a Balaton melléki Mosaburg lokalizálásához, és (vélt) hitelesítéséhez, Bóna Istvánnak egy felvetése, egy ötlete arról, hogy 890. március 21-én Arnolf a Zalaszigeten lévő Mosaburg regia civitas-ban állított ki oklevelet! Ezt a fuldai évkönyvek bejegyzése is alátámasztaná, amelyben a 890. évnél az szerepel, hogy a király Pannoniába utazván, a nagybőjt közepén (március 18-án) általános gyűlést (generale conventum) tartott Zwentibald fejedelemmel azon a helyen, amelyet közönségesen Omuntesperchnek neveztek. Ez a hely pedig az Enns folyó és a Bécsi erdő között lehetett, ha azonos Omuntesdorffal,⁸⁷ vagy talán Karintiában volt.⁸⁸ Azt állítják, hogy kevés volt az idő még egy oklevél kiállításához Mosaburgban, ezért egyesek azt vélik, hogy itt íráshiba történt, és Regensburg helyett írtak Mosaburgot. Ez elég siralmas feltevés. Tóth Endre is elvetette.

A fuldai évkönyvek a 884. évnél is beszámol a császár és Zwentibald fejedelem valamint főembereivel való tanácskozásról a Tullina folyó közelében fekvő Monte Comiano-ban, amikor is Zwentibaldék

hűséget fogadnak. Ezután Braszláv herceg jött el, aki abban az időben a Dráva és a Száva közötti országot uralta (Postea veniente Brazlavoni duce, qui in id tempus regnum inter Dravo et Savo flumine tenuit suique militiae subditus adiungitur).⁸⁹

Az írott források bizonytalansága miatt, a bizonyítás legfontosabb alapjainak, a régészeti ásatások újabb eredményeit tekintik.

Az ásatások (Rómer Flóris és Récsey Viktor XIX. századi kutatásai után) 1946-ban és 1948-ban indultak meg, Radnóti Aladár, majd Fehér Géza vezetésével. Később Cs. Sós Ágnes irányította a feltárásokat 1991/1993-ig. 1998-tól Szőke Béla Miklós lett a kutatások vezetője.

A Zalavár-Vársziget egy L-alakú, 12 hektáros térség, amelynek déli részén volt egy erődítmény, amelyet egy széles (12 m) és mély (2, 5 m), ny-k-i irányú sáncárok védett. Az egészet egy sövényfonatos falak közti, cölöpös földsánc is övezte. Ezt a térséget, egy négyszögletes metszetű tölgyfagerendákból álló palánkfal is körbevette. Egy fából készített építmény nyomára is akadtak, amelyet templomnak véltek (Keresztelő Szent János templom?). Az egész térséget tehát egy cölöpökből álló kerítés (paliszádfal) vette körül, amelynek maradványai felszínre kerültek. A vizsgálatok kimutatták, hogy kocsánytalan tölgyfából készítették őket.⁹⁰ A Vársziget, a feltárók szerint, három részre osztható: a déli, sáncokkal védett térség, északabbra a palánkfalal védett terület, itt állhatott két fapalota (az egyik 112 m², a másik 72 m²), és keletre az elővár, amely egyelőre

⁸⁷ Szádeczky-Kardoss Samu id. mű (1998) 281: Omuntesdorf, nem azonosítható! – Deér József, Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches. Düsseldorf, 1965, 743.

⁸⁸ Fuldai évkönyvek. Annales Fuldenses. Fordította Darvas Mátyás. Budapest, MKI Kiadványai 5. 2019, 344-345. – Reinhold Rau id. mű 150-151. A 94. jegyzet szerint ismeretlen hely a Bécsi Erdőnél. Egyesek Pannonhalmával próbálták azonosítani. Fritz Zimmermann viszont Omuntesberget a Nagykanizsa melletti Omunkfalvával (ma Petri) próbálta azonosítani. Fritz Zimmermann, Die vormagyarische Besiedlung des burgenländischen Raumes. Eisenstadt, 1954, 45-46.

⁸⁹ Fuldai Évkönyvek id. mű (2019) 328-329., 344-345.

⁹⁰ Szőke Béla Miklós, Mosaburg – ein neues Zentrum der Klein-Balaton-Region und seine Beziehungen zu Keszthely-Fenekpuszta. In: Keszthely-Fenekpuszta, im Spiegel der Jahrtausende, Az évezredek tükrében. Leipzig-Zalaegerszeg, 2009, 93-100. – Gryneus András, Famaradványok a 9. és 10. századból. In: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a honfoglalás korában. A MNM állandó kiállítása. Szerk. Gergely Kataklin és Ritoók Ágnes. MNM Budapest, 2014, 129-134.

ismeretlen. A korábbi feltárások eredményeit 1998 után átértékelték (lásd alább).

De erre a térségre vonatkoznak-e a sokat idézett írott források? Megcáfolták-e az ellenérveket? Ezt az erődítményt milyen bizonyítékok alapján keltezik a IX. század második felére? Elvégre számos magyar vár épült hasonló szerkezettel a X. században és a XI. században.⁹¹ A győri ispáni várnál az ásató kihangsúlyozta, hogy Es gab also gar keine Spur eines großen awarischen Zentrums, das man hier etwa hätte vermuten können. A győri nagy avar központban nem lehetett avar nyomokat feltalálni, vajon miért lehet Zalavár-Várszigeten szláv erősséget feltételezni? Győrben el lehetett különíteni a nemzetségfői várat és az ispáni várat. Ugyanezt Somogyvár-Kupavár esetében nem sikerült bizonyítani.⁹²

Tóth Endre, Salamon Ferenc elemző tanulmányával mindösszesen másfél sorban(!) foglalkozik, annyit jegyezve meg, hogy ő úgy sejtette (wähnte), hogy a *Conversio Mosaburgja* a karintiai Moosburggal azonos, Fekete Zsigmond, Stessel József és Bakay Kornél munkáit pedig meg sem említi.⁹³ Pedig a Századok 16 (1882) évfolyamában közzé tett kútfő tanulmány teljesen hitelteleníti a fő forrásnak tekintett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum-ra*⁹⁴ épített teóriát, de Tóth úgy tesz,

mintha állításai megdönthetetlen alapigazságok volnának.⁹⁵

Az érveit három csoportra osztotta. Az elsőbe sorolta azokat az adatokat, amelyek biztosan (mit Sicherheit) a pannóniai helyszínrre vonatkoznak, a másodikba, amelyek Karintiára vonatkoznak és a harmadikba a vitatott említések kerültek.

Azok az írott forrásadatok, amelyek szerint Mosaburg a pannóniai Zalavár-Várszigeten volt, lett volna, a *Conversio* megfogalmazásaira épített spekulációkon alapulnak. A *Conversio* szövege pedig nem lehet bizonyíték arra, amit éppen vitatunk, és amit éppen bizonyítani szeretnénk. Ez történelemhamisítás.⁹⁶

A *Conversio* ugyanis arról számol be (Cap. 1.), hogy Theodo herceg (dux), Ruperttel, a szent férfúval (sancto viro) egyezséget (licentiam) kötött arra, hogy maga és övéi számára, abban a tartományban, ahol csak nekik tetszik, alkalmas helyet válasszanak ki Isten templomainak megépítésére, és egyéb, egyházi tevékenységet szolgáló házak készítésére.⁹⁷ Az engedély megszerzése után az Úr említett férfiúja, a Duna medrében haladva (per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris inter arripuit) lehajózott egészen Pannonia Inferior végvidékéig, az örök élet magvait elhíntve. A 3. caput utolsó mondata szerint

⁹¹ Például Abaújvár, amelyet a Hernád vizes, mocsaras területe vesz körül, a faszerkezetes (Kastenbau konstruktion) sáncfalas vár területe 3, 9 ha. A gerenda-maradványok jó állapotban voltak. Vö. Gádor Judit-Nováki Gyula, Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 425-431. – Uő Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Eine Kirche in der Gespanschaftsburg. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 444-454. Ez a sáncszerkezet általános volt Magyarországon (Borsod, Hont, Moson, Sopron, etc.), de Európában is. Sopronban a sánc legalább 5 m magas, 20 m széles és 1200 m hosszú volt. Vö. Tomka Péter, Erforschung der Gespanschaftsburg im Komitat Győr-Sopron. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 397.

⁹² Bakay Kornél id. mű (2011).

⁹³ Fekete Zsigmond, Hol nem volt Pribina országa? 1880.. Új kiadása: Népszerű Történelmi Füzetek 3. Ősi Gyöker Kiadása, Buenos Aires, 1978. – Stessel József, Zalavár és Pécs Privina tartományában. Századok 36 (1902) 832-839. – Uő Zalavár és Mosaburg. Századok 40 (1906) 268-270. – Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998, 253-267.

⁹⁴ Herwig Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. H. Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1979, 34-58.

⁹⁵ A feltevéseiket cáfoló vagy megkérdőjelező tanulmányokat meg sem említi. Nem vesz róluk tudomást, ami által dolgozata eleve hitelét és értékét veszti.

⁹⁶ Fekete Zsigmond így fogalmazott: „Ha az ily történetírás nem hazugság, akkor nincs hazugság a világon!”

⁹⁷ Szádeczky-Kardos Samu, *Az avar történelem forrásai 557-806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 225. A magunk fordítása nem egyezik teljesen ezzel. Vö. Szőke Béla Miklós id. mű (2019) 375. /Hrodbertus/ „elkezde Theodo herceget arra kérni, ajándékozza neki a hely feletti rendelkezés hatalmát, hogy ő ott a/z erdőt/ (erről a szöveg nem szól!) helyeket megtisztíthassa (ad extirpanda et purificanda loca), és ott az egyházi szolgálatot (ecclesiasticum officium) bevezethesse”...

„azokat a hunokat (avarokat), akik az igaz hitnek engedelmeskedtek, és elnyerték a keresztiséget és a királyok adófizetőivé tették (tributarios fecerunt regum), és földjüket, melyet ott maradván birtokolnak, mind a mai napig (usque in hodiernum diem) megtarthatják a királyi adó fejében. Ez az egyezség tulajdonképpen Nagy Károly 791. évi felhatalmazása alapján érthető, amikor a bajor egyház jogot kapott arra, hogy térítés közben elfoglalhatnak Avariában fekvő birtokokat (Schon daraus, daß Karl der Große nach 791 den Kirchen Baierns die generelle Ermächtigung erteilte, von dem Boden der Avaria nach Belieben Besitz zu ergreifen⁹⁸).

Salamon Ferenc így foglalta össze a vitatott hipotézist: „a mi Balatonunk táján feküdt *volna* a német királyok és a salzburgi érsekek egy telepítése, kevéssel Árpád honfoglalása előtt 850-870 táján. Egész egy grófság, vagy hercegség lett *volna* az, melyet első szláv kormányzójáról, Privina birtokának, fővárosáról Mosaburg megyének nevezhetnénk. Feküdt *volna* maga a főhely a Balaton délnyugati sarkánál; megyéje pedig a mai Stiriába is benyúlt, mert Pettau (Bettobbia) hozzá tartozott, másfelől a Dráva torkolatánál érte végét, mert a mai Pécs (Ad Quinque Basilicas), *állítólag*, benne foglaltatott. Tehát legalább a mai Baranyát, Somogyot és Zalát ölelte magába.”⁹⁹

„A salzburgi Névtelen által készített *Conversio*-ban harmincnégy helynév szerepel, amelyek között kiemelkedik Quinque Basilicas, Salapiugin, Mosaburg és a Sana/Sala folyó. Ezen, többnyire német hangzású neveknek nem is próbáltak, tudtommal, a hipotézis vallói a Balaton táján valami nyomára

jutni,”-írta Salamon Ferenc 1882-ben. A Quinque Basilicas nem lehet Pécs neve, tette nyomban világossá Salamon, amire Tóth Endre csak 109 év múlva jött rá!¹⁰⁰ Ezután már a vitatott helységet valahol Délnyugat-Dunántúlon, Zala megyében, Szlovéniában vagy Steiermarkban keresi.¹⁰¹

Mosaburg Dunántúlra helyezésének fő „bizonyítéka” a Sala folyó és a Mosaburg helynév. A Sala folyó neve Sana alakban is előfordul, és egészen önkényesen tették egyesek a mi Zala folyónk nevévé.¹⁰² A salzburgi érsekség történetírói a XVIII. században a Sana folyót az Alsó-Ausztriához tartozó Cillei grófság területén említik. Az Annales Regni Francorumban, a 790. évnél említik, hogy Károly király (768-814) hajón utazott a Majnán a saltzi palotájába, amely a Sala folyó mellett épült fel (Rex autem...per Moenum fluvium ad Saltz palatium suum in Germania iuxta Salam fluvium constructum navigavit¹⁰³). De Sana a neve a Száva egyik mellékfolyójának is, Stájerországban. A *Conversio*-ban is így írták a folyó nevét, csak a forrás közlésekor W. Wattenbach „átírta.”

A Salzburgi Névtelen, a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. művét Adalwin érsek (859-873) megbízásából írta, Német Lajos király (843-876) informálására 869/871 táján. Többen „a legfontosabb **hiteles** történeti dokumentumnak tekintik, Pannonia IX. századi etnikai, politikai és egyházi állapotáról.”¹⁰⁴ Holott valójában egy propagandairat,¹⁰⁵ sok elhallgatással, sok csúsztatással, szubjektív szempontok manipulálásával, későbbi betoldásokkal. Hans-Dietrich. Kahl azt írta róla „merész játékot fo-

⁹⁸ Deér József id. mű (1965) 751.

⁹⁹ Salamon Ferenc id. mű (1882) 93.

¹⁰⁰ A Quinque Basilicae nem helynév, mutatott rá Stessel József, Zalavár és Pécs Privina tartományában. Századok 36 (1902) 832-839. Ezt már Horvát István is tudta 1819-ben!

¹⁰¹ Tóth Endre id. mű (2000) 442.

¹⁰² MGH Scriptorum. XI. Hannoverae, 1854, 12, 54. és 55. jegyzet, valamint 14, 64. jegyzet

¹⁰³ Fontes ad historiam regni francorum aevi Karolini illustrandum. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte.

Erster Teil. Neubearbeitet Reinhold Rau. AQDGH V. WBG Darmstadt, 1955, 58. A Sala folyó = a frank Saale.

¹⁰⁴ Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő Kristó Gyula, szerkesztők Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 141-142. A cikk szerzője Szőke Béla Miklós – Vö. Olajos Teréz, A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16. Szeged, 2001, 163.

¹⁰⁵ Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* als frühmittelalterliche Propagandaschrift.

lytat az igazság határán, állításai a jól tájékozott olvasók számára éppen csak támadhatatlanok, a járatlanok számára pedig számos eltérő kombinációs lehetőséget hagy nyitva, sőt sugall, a tényekkel és a feladatával legteljesebb mértékben tisztában lévő szerző, nem csekély rafinériával hallgat el nemkívánatos és veszélyes összefüggéseket és tényeket, és kapcsol össze egymástól távol álló eseményeket.”¹⁰⁶ „Célzatossága részben tények hallgatólagos mellőzésében nyilvánul meg, például abban, hogy az aquileai patriarkátus szerepéről az avarok megkeresztelésében egy szót sem ejt...A 870 körüli helyzetet vetíti vissza anakronisztikusan a távoli múltba,

amidőn egy, a Duna-Dráva-Rába határolta Alsó-Pannónia diocesisről beszél, mint Salzburg Nagy Károly kori keleti térítő munkájának színteréről. Valójában ez a színtér eredetileg a Rábától nyugatra eső helyeket is magában foglalta. Csak a 830 körüli időszakban válik a Rába a salzburgi és a passauai egyházmegyék közötti határvonallá.”¹⁰⁷ A Névtelen szerző, a salzburgi egyház keletkezéstörténetét akarta megírni, egyúttal emlékiratban rögzíteni a birtokjegyzéket. A Karoling birodalom roppant nagy kiterjedése és színes társadalmi szükségessé tette a törvények, a jog tartós rögzítését.

¹⁰⁶ Idézi: Nótári Tamás, A salzburgi historiográfia kezdetei. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Sorozat szerkesztő: Makk Ferenc. Szeged, 2017, 238. Hans-Dietrich Kahl kutatási eredményeivel Szőke Béla Miklós (id. mű 2019, 295-306 és 501-502) behatóan foglalkozik, de prekoncepciója miatt, erősen elfogult és minden áron igyekszik megállapításait hitelíteni.

¹⁰⁷ Szádeczky-Kardoss Samu, Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Óstörténeti Könyvtár 12. A sorozatot szerkeszti Zimonyi István. Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 304.